

(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

(१९६०) २ एस.सी.आर. ९

दि कमिशनर ऑफ इनकम-टॅक्स, मध्य प्रदेश अँड भोपाळ, नागपूर

विरुद्ध

भोपाळ टेक्सटाइल्स लिमिटेड, भोपाळ.

(एस. के. दास, एम. हिदायतुल्ला, आणि जे. सी. शाह, न्यायमूर्ति)

आय कर - अनिवासी कंपनीने मालाचा पुरवठा करणे - रक्कम प्रदान केल्याचे ठिकाण, जेव्हा विक्रेत्याने पैसा प्राप्त केला, ते ठिकाण - जेव्हा बँक विक्रेत्याची एजंट असते तेव्हा - रेल्वे पावती, जर मालांवरील मालकीहक्काचे दस्तऐवज असेल तर - मालांचा मालकीहक्क, जेव्हा खरेदीदारांकडे हस्तांतरित करण्यात येतो तेव्हा.

एक अनिवासी कंपनी असलेल्या उत्तरवादीने, लेखा वर्षात ब्रिटिश भारतातील खरेदीदारांना मालांचा पुरवठा केला जो भोपाळमध्ये रेल्वे खर्च-मुक्त ने पाठविलेला होता. रेल्वे पावत्या बिल व वसुली खर्च यांची देय रक्कम प्राप्त झाल्यानंतरच रेल्वे पावत्यात ज्यांची मालप्रेषिती म्हणून नावे दिली आहेत त्या खरेदीदारांना देण्याच्या सूचनेसह भोपाळमधील एका बँकेकडे देण्यात आल्या होत्या. करपात्र राज्यक्षेत्रातील बँकेच्या शाखांनी खरेदीदारांकडून देय रकमा वसूल करून त्या उत्तरवादीच्या जमा खाती भोपाळला पाठवल्या.

प्रश्न असा होता की मालांतुन अर्जित झालेला नफा ब्रिटिश भारतात प्राप्त झाला किंवा प्राप्त झाल्याचे मानले गेले पाहिजे किंवा कसे.

असा निर्णय देण्यात आला की कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स - विरुद्ध - पी. एम. राठोड अँड कंपनी प्रकरणातील या न्यायालयाचा निर्णय प्रस्तुत प्रकरणाला लागू होतो आणि आय, नफा किंवा लाभ हे करपात्र राज्यक्षेत्रात प्राप्त झाल्याचे मानावयास पाहिजे.

प्रतिनिधीला देय रक्कम प्रदान केल्याची वस्तुस्थिती जिथे विक्रेत्याने पैसे प्राप्त केल्याचे म्हणता येऊ शकते ते ठिकाण ठरवते. प्रस्तुत प्रकरणात, विक्रेत्याच्या सूचनेनुसार, वस्तूच्या किंमतीबद्दल देय रक्कम बँकेने प्राप्त केली नसेल तर, ज्या सूचनांच्या बाबतीत खरेदीदार प्रतिआदेश देऊ शकले नाही, बँकेला रेल्वे पावत्या खरेदीदारांना द्यावयाच्या नसल्यामुळे, बँकेला विक्रेत्याचे प्रतिनिधी म्हणून बनविण्यासाठी पुरेसे होते.

असा निर्णय देण्यात आला की रेल्वे पावती ही मालांवरील मालकीहक्काचा दस्तऐवज आहे, आणि सर्व प्रयोजनांसाठी, ती माल दर्शित करते. देय रक्कम चुकती केल्यानंतर जेव्हा रेल्वे पावती मालप्रेषिताकडे देण्यात येते, तेव्हा मालांवरील मालकीहक्क हस्तांतरित होतो.

दि कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स - विरुद्ध - पी. एम. राठोड अँड कंपनी, [१९६०] १ एस. सी. आर. ४०१, या प्रकरणातील न्यायनिर्णयावर भरवसा ठेवण्यात आला.

दिवाणी अपीलीय अधिकारिता : दिवाणी अपील क्रमांक - ७५५/१९५७.

किरकोळ दिवाणी प्रकरण क्रमांक २४०/१९५३ मधील भूतपूर्व नागपूर उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २३ मार्च, १९५५ रोजीच्या न्यायनिर्णय आणि आदेशातून उद्भवलेले, विशेष अनुमतीद्वारे, अपील.

अपीलकर्त्याच्या वतीने, के. एन. राजगोपाल सास्त्री, आर. एच. डेबर आणि डी. गुप्ता.

उत्तरवादीच्या वतीने, वेद व्यास, एस. एन. अँडले, जे. बी. दादाचंजी, रामेश्वर नाथ आणि पी. एल. वोहरा.

१७ ऑक्टोबर, १९६०. न्यायालयाचा न्यायनिर्णय न्यायमूर्ति हिदायतुल्ला यांनी दिला.

विशेष अनुमतीद्वारे, हे अपील, भारतीय आयकर अधिनियम, १९२२ च्या कलम ६६(१) अन्वये दाखल केलेल्या निर्देशनामधील नागपूर उच्च न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयाविरुद्ध दाखल करण्यात आले आहे, ज्यात उच्च न्यायालयाने खाली दिलेल्या प्रश्नाला नकारार्थी उत्तर दिले :

"भारतीय आयकर अधिनियम, १९२२ च्या कलम ४(१)(ए) मधील अर्थानुसार करपात्र कंपनीला किंवा करपात्र कंपनीच्या वतीने त्यांना, लेखा वर्षात, रुपये ४,१०,७८५ चे मूल्य असलेल्या मालावरील प्रमाणशीर नफा प्राप्त झाला होता किंवा प्राप्त झाल्याचे मानले गेले पाहिजे किंवा कसे".

आयकर आयुक्त, मध्य प्रदेश आणि भोपाळ हे अपीलकर्ता आहेत, आणि दि भोपाळ टेक्सटाइल्स लिमिटेड, भोपाळ, हे उत्तरवादी आहेत. कंपनी जी निर्धारण वर्ष १९४४-४५ साठी, अनिवासी होती तिला

आयकर अधिनियमाच्या कलम ४(१)(सी) नुसार, 'निवासी आणि सामान्यपणे रहिवासी' मानण्यात आले होते. लेखा वर्षात, तिने त्यांच्या उत्पादित वस्तूंचा पुरवठा एकतर भारत सरकारला किंवा आग्रा, अलाहाबाद आणि दिल्ली येथे त्यांच्या नामनिर्देशित व्यक्तींना केलेला होता. शासनाच्या आदेशानुसार, नामनिर्देशित केलेल्या व्यक्ती ज्यांनी मालाच्या बदल्यात देय रक्कम चुकती केलेली होती, त्यांना माल थेट पाठविण्यात आलेला होता. सर्व माल भोपाळला रेल्वे खर्च-मुक्त ने पाठविण्यात आला होता, आणि खरेदीदार ज्यांना कंपनीने भोपाळ येथील दी इम्पीरियल बँकेच्या मार्फत मालप्रेषितीच्या नावाने बनवलेल्या रेल्वे पावत्या पाठविलेल्या होत्या त्यांना रेल्वे मालवाहतूक खर्च आणि इतर खर्च सोसावा लागणार होता. भोपाळ शाखेने आग्रा, अलाहाबाद आणि दिल्ली येथील बँकेच्या शाखांना, ज्यांनी खरेदीदारांकडून देय रक्कम वसूल करून ती इम्पीरियल बँक, भोपाळला कंपनीच्या जमा खाती पाठवली होती, त्यांना रेल्वे पावत्या पाठवल्या. या तथ्यांच्या आधारावर, ब्रिटिश भारतात रु. ४,४०,३७३ ची एकूण रक्कम प्राप्त करण्यात आलेली आहे, असे विभागाद्वारे मानले होते. त्या रकमेपैकी, रु. २९,५८८ ची रक्कम जिने सरकारला थेट पुरवठा करण्यात आल्याच्या पावत्या दर्शविल्या त्या यापुढे विवादात नाहीत. शिल्लक रक्कम, ही या निर्देशनाचा जो विषय होता, ती रक्कम दर्शवते.

नित्य अपीलाना अनुसरित करण्यात आले, आणि न्यायाधिकरणाने ब्रिटिश भारतात पैसा प्राप्त करण्यात आलेला नाही असा कंपनीने केलेला युक्तिवाद स्वीकारला नाही. न्यायाधिकरणाने उपार्जनाच्या ठिकाणाबाबत निर्णय घेतला नाही. न्यायाधिकरणाने वर उद्धृत केलेल्या प्रश्नाचा नंतर संदर्भ दिला. निर्देशनावर निर्णय देताना उच्च न्यायालय भारतीय वस्तू विक्री अधिनियम, १९३० अन्वये मालमत्ता संक्रामणाच्या प्रश्नाकडे गेले, आणि या निष्कर्षाप्रत आले की मालांवरील मालकीहक्क खरेदीदारांकडे संक्रामित करण्यात आल्यामुळे, इम्पीरियल बँक ऑफ इंडिया, भोपाळ यांनी "खरेदीदारांचे प्रतिनिधी म्हणून रेल्वे पावत्या प्राप्त केल्या आहेत असे समजावयास हवे". कारणे पुढे नेत, विद्वान न्यायाधीशांनी असे विचार व्यक्त केले की :

" त्याचप्रमाणे आग्रा, अलाहाबाद आणि दिल्ली येथील बँकेच्या शाखा यांनी जेव्हा खरेदीदारांकडून पैसा वसूल केला आणि तो भोपाळ शाखेत पाठवला, तेव्हा त्यांनी खरेदीदारांचे प्रतिनिधी म्हणून काम केले. हे लक्षात घेऊन, ब्रिटिश भारतातील करपात्र कंपनीला नफा प्राप्त झाला असे म्हणता येणार नाही. त्यांना पैसे तेव्हाच मिळाले जेव्हा ते पैसे त्यांच्या स्वतःच्या खात्यात जमा म्हणून भोपाळ शाखेत पोहोचले आणि ते त्या महत्वपूर्ण वेळी ब्रिटिश भारतात नव्हते".

न्यायाधिकरणाने कंपनीला उपार्जित होणारे आय, नफा किंवा लाभ यांच्या आधारावर प्रस्तुत प्रकरणाचा निर्णय घेतलेला नाही. त्याचा निर्णय, प्रत्यक्ष पावती मग ती त्यावेळेच्या करपात्र राज्यक्षेत्राबाहेरील

असलेल्या ब्रिटिश भारतामधील असो किंवा भोपाळमधील असो या वस्तुस्थितीवर घेण्यात आला होता. आम्हाला, त्यामुळे, मालांतील मालकीहक्क कंपनीने विल्हेवाट लावण्याचा हक्क राखून न ठेवता, खरेदीदाराकडे पूर्णपणे संक्रामित झाला असे म्हणता येऊ शकते किंवा कसे, या समस्येकडे आम्हाला स्वतःला लक्ष घालणे गरजेचे नाही. रेल्वे पावत्या बँकेकडे सुपूर्द केल्यानंतर माल पूर्णपणे खरेदीदारांच्या ताब्यात होता किंवा कसे या बाबत काही शंका आहे. असे पुराव्यात आले आहे - आणि आयकर अधिकाऱ्याने त्या संबंधात असा निर्देश केलेला आहे - की कंपनीने, भोपाळ येथील इम्पीरियल बँकेकडे रेल्वे पावती जेव्हा सुपूर्द केली तेव्हा, ती एका उपरिपत्रासह सुपूर्द केली होती, ज्यामध्ये त्यांनी बँकेला, विक्रेत्याकडून बिलाची रक्कम आणि वसुली खर्च चुकता करण्यात आल्यानंतर त्यांना रेल्वे पावती सुपूर्द करण्यात यावी असे सांगितले होते. ही बाब लक्षात घेता जरी आम्ही कोणतेही अंतिम मत व्यक्त करत नसलो तरी, विल्हेवाट लावण्याचा अधिकार कंपनीने विलग केला होता की नाही याबाबत आम्हाला शंका आहे.

रेल्वे पावती ही मालांवरील मालकीहक्काचा चा दस्तऐवज असतो, आणि, सर्व प्रयोजनांसाठी ती मालास दर्शविते. देय रक्कम चुकती केल्यानंतर जेव्हा रेल्वे पावती मालप्रेषितीकडे सुपूर्द करण्यात येते, तेव्हा मालांवरील मालकीहक्क हस्तांतरित होतो. प्रस्तुत प्रकरणात, उच्च न्यायालयाने निर्णय दिल्याप्रमाणे, रेल्वे पावत्या मालप्रेषितांच्या नावावर असल्याच्या केवळ वस्तुस्थितीमुळे, मालावरील मालकीहक्क खरेदीदारांकडे संक्रामित झालेला आहे असे म्हटले जाऊ शकते किंवा कसे, ही बरीच संशयाची बाब आहे. आम्ही उपार्जनाच्या प्रश्नावर निर्णय घेत नसल्यामुळे, आम्ही हा मुद्दा सविस्तर मांडत नाही.

आता, ही रक्कम कुठे प्राप्त झाली या प्रश्नाकडे येत, आम्हाला न्यायाधिकरणाचा दृष्टिकोन योग्य होता यात शंका वाटत नाही. कंपनीचे प्रतिनिधी म्हणून काम करणाऱ्या इम्पीरियल बँकेला खरेदीदारांकडून आग्रा, अलाहाबाद किंवा दिल्ली येथे हे आय प्राप्त झाले होते. कंपनीने रेल्वे पावत्या बँकेकडे सुपूर्द केल्या होत्या, आणि बँकेला जोपर्यंत देय रक्कम प्राप्त होणार नाही तोपर्यंत रेल्वे पावत्या खरेदीदारांकडे सुपूर्द करावयाच्या नाही असे सांगितले होते. बँकेला कंपनीचा प्रतिनिधी बनवण्यासाठी हे पुरेसे होते. कंपनीने बँकेला दिलेल्या सूचनांच्या बाबतीत खरेदीदार प्रतिआदेश देऊ शकले नाही, परंतु जर बँक त्यांचा प्रतिनिधी असती तर, ते निःसंशयपणे, असे करू शकले असते. या न्यायालयाने *दि कमिशनर ऑफ इनकम टॅक्स - विरुद्ध - पी. एम. राठोड आणि कंपनी* ⁽¹⁾ मध्ये हे नमूद केले होते. श्री. वेद व्यास असा युक्तिवाद करतात की तेथील रेल्वे

पावत्या 'स्वतः साठी' होत्या, तर येथील रेल्वे पावत्या, मालप्रेषितीच्या नावाने बनविल्या गेल्या होत्या, या आधारावर हे प्रकरण विभेद्य करता येते. या विभेदावर काहीही परिणाम होत नाही. मालांवरील मालकीहक्काचे दस्तऐवज हे मालाच्या बदल्यात त्याची देय रक्कम प्राप्त होईपर्यंत आणि ते सुपूर्द करेपर्यंत, अजूनही कंपनीच्या मालकीहक्कात होती. या गोष्टी लक्षात घेता, आमचे असे मत आहे की वादातीत अधिनिर्णय लागू होतो.

श्री. वेद व्यास यांनी शेवटी असा युक्तिवाद केला की दोन्ही पक्षकारांमध्ये असा करार झाला होता की माल भोपाळला रेल्वे खर्च मुक्त ने पाठवण्यात येणार होता आणि त्याची किंमत सुद्धा तेथेच देण्यात येणार होती. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की रेल्वे पावत्या भोपाळ येथील बँकेच्या हवाली करणे हे कराराच्या पुरःसारणार्थ होते, जे की अखेरीस बँकेला पैसे प्राप्त झाले होते आणि भोपाळ येथे सुपूर्द देखील करण्यात आले होते, आणि अशा प्रकारे, पैसे तिथे प्राप्त झाले आहेत असे मानावयास पाहिजे. हे, आमच्या मते, रास्तपणाने व्यवहाराचे स्वरूप दर्शवित नाही. यात शंका नाही आहे की करारानुसार, देय रक्कमेचे प्रदान भोपाळ येथे करावयाचे होते; परंतु परिस्थिती दर्शविते की त्याचे त्यापासून विचलन झाले, आणि खरेदीदारांना रक्कम प्रदानाबद्दल पावत्या सुपूर्द करण्याच्या विनंतीसह स्वतःच्या बँकेला रेल्वे पावत्या सुपूर्द करण्याच्या सामान्य वाणिज्य प्रथेचे अनुसरून करण्यात आले. बँक ही, आम्ही वर दर्शविले आहे त्याप्रमाणे, त्यामुळे, या न्यायालयाच्या अधिनिर्णयात नमूद केल्याप्रमाणे, विक्रेत्यांची एजंट होती, आणि एजंटला देय रक्कम प्रदान केल्याची वस्तुस्थिती जिथे कंपनीने पैसे घेतल्याचे म्हणता येऊ शकते अशी जागा ठरविते. ती जागा आग्रा, अलाहाबाद किंवा दिल्ली येथे होती. या गोष्टी लक्षात घेता, आय, नफा किंवा लाभ करपात्र राज्यक्षेत्रांमध्ये मिळाल्याचे मानले गेले पाहिजे, आणि प्रश्नाचे उत्तर हे होकारार्थी असावयास पाहिजे.

आम्ही तदनुसार अपील मंजूर करतो, आणि प्रश्नाचे उत्तर होकारार्थी देतो. अपीलकर्ता हा त्याचा या न्यायालयातील व उच्च न्यायालयातील दावा खर्च मिळण्यास हक्कदार असेल.

अपील मंजूर.

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".

